

ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ ΤΟΥ 1821

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ

ΙΩΑΝΝ. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ

Κύριοι Ὑπουργοί, Σεβασμιώτατε, Κυρίαί καὶ Κύριοι,

Πάλιν ἐπὶ ποδὸς οἱ Πανέλληνες ἐορτάζομεν τὴν διπλὴν λαμπρὰν ἐορτήν, τὴν θρησκευτικὴν, τοῦ Ἐθαγγελισμοῦ τῆς Παρθένου, καὶ τὴν Ἐθνικὴν, τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους ἀπὸ φρικτὴν δουλείαν τεσσάρων περίπου αἰώνων. Πάλιν θὰ συγκλονισθοῦν τὰ διδακτικὰ βῆθρα τῶν διδακτηρίων τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ἀπὸ τοῦ τελευταίου μονοταξίου δημοτ. σχολείου τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος μέχρι τῶν ἀνωτάτων τῆς ἰδρυμάτων, ἀπὸ τὴν συγκίνησιν τῶν ρητόρων, πλεκόντων ἀντάξια ἐγκώμια ἀνταξίων ἡρώων. Πάλιν θὰ ρεύσουν τὰ νοσταλγικὰ δάκρυα τῶν ἀπανταχοῦ τῆς Γῆς ἐγκατεσπαρμένων Ἑλλήνων, συνερχομένων ἐπὶ τὸ αὐτὸ διὰ νὰ ἀποτίσουν φόρον τιμῆς πρὸς τοὺς ἐλευθερωτὰς τῶν γενετείρων των, καὶ νὰ συντονίσουν τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας των πρὸς τοὺς τῶν συγχωρίων των, τῶν ὁμοεθνῶν των. Ὁ καιμὸς τῆς ξενιτιάς των θὰ εἶναι γιγαντωμένος, ἀπερίγραπτος.

Οἱ Ἕλληνες ἀπαξάπαντες αἰσθανόμεθα τὰς ὥρας αὐτὰς ἡμᾶς αὐτοὺς ὑψηλοτέρους τὸ ἀνάστημα, ὑψηλοφρονεστέρους τὸ φρόνημα. Ἐνσαρκώνομεν τοὺς ἥρωας καὶ μάρτυρας ποὺ κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων ἐπάτησαν τὴν Ἱερὰν αὐτὴν γωνίαν τῆς Γῆς.

Ἄλλ' εἰς τὸ καλλιμάριον τοῦτο Μέγαρον, τὸν μεγαλοπρεπέστατον Ναὸν τῆς ἐπιστήμης παντὸς τοῦ ἐπιστητοῦ, ἢ αὐριανὴ ἐορτὴ προσλαμβάνει ἰδιαιτέραν σημασίαν, ἐκθαμβωτικὴν αἴγλην. Διότι ἡ Ἀκαδημία συνεορτάζει καὶ τρίτην ἐορτήν, τὴν 35^{ην} ἐπέτειον τῶν γενεθλίων τῆς. Προσερχόμενοι σήμερον ἐνταῦθα ἐγενόμεθα δεκτοὶ πρῶτον ὑπὸ τῶν δύο γιγάντων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἰδρυτῶν τῆς ἐννοίας τῆς Ἀκαδημίας, ἐπομένως καὶ τῆς Ἀκαδημίας μας, ἐννοῶ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα, ποὺ μαρμαρωμένοι εἰς τὴν στάσιν τῆς περισυλλογῆς καὶ τῆς δημιουργίας συμβολίζουν τὴν

αιωνίαν σκέψιν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, ἤρωες καὶ προστάται τῆς Ἀκαδημίας μας. Καὶ μετὰ τινα βήματα ἐτέθημεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἐπὶ τῶν δύο αἰθερίων κίονων ὀρθίων Θεῶν, τῶν κυριωτέρων καὶ ἀπογοωτέρων τοῦ Πανθέου τοῦ Ὀλύμπου, τῆς Θεᾶς τῆς Σοφίας, τῆς Ἀρετῆς, τῆς Ἀνδρείας, τῆς Πολιούχου Ἀθηνᾶς, καὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ φωτός, τοῦ ἑλληνικοῦ φωτός, καὶ τῶν Μουσῶν, τοῦ Μουσαγέτου Ἀπόλλωνος. Ὅποια καὶ δπόση ὑποβολή!! Καὶ πρὶν προλάβωμεν νὰ ἀποθανυμάσωμεν τὰς θανμασίας συνθέσεις τῶν ἀετωμάτων καὶ τὰ ἄλλα θανμάσια τῶν Προπυλαίων, εὐρέθημεν ἐν τῇ αἰδούσῃ ταύτῃ, κάτω ἀπὸ τοὺς ὀλοπλεύρους αὐτοὺς ἐξαισίους πίνακας, τοὺς ἐμφανίζοντας τὴν τιτανομαχίαν καὶ τὰς τύχας τοῦ σοφωτάτου τῶν Τιτάνων, τοῦ Προμηθέως, τοῦ ἐμβλήματος αὐτοῦ τῆς ἀκαταγωνίστου ἀφ' ἐνὸς ὀρμῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς εὐεργεσίας ἀφ' ἐτέρου πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Πίνακας τόσον συμβολικοὺς διὰ τὸν αἰώνιον ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς κατάκτησιν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐλευθερίας, πὸν εἶναι καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους ἢ προβολὴ διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἡ Μοῖρα τοῦ Προμηθέως εἶναι καὶ τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων ἢ μοῖρα. Πυρφόρος ἐγένετο καὶ ἡ Ἑλλάς διὰ τὸ ἀνθρώπινον Γένος. Δεσμῶτις διετέλεσε καὶ ἡ Ἑλλάς, καί, δυστυχῶς, κατ' ἐπανάληψιν ἐλπίζομεν ὅτι κάποτε θὰ κατασταλάξῃ καὶ θὰ σταθεροποιηθῇ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς Αὐομένης.

Εἶναι ἐπομένως φυσικὸν ὑπὸ τὴν στέγην ταύτην ἡμεῖς νὰ ἀναπνέωμεν τὴν πλέον ἠρωικὴν ἀτμόσφαιραν ἀπὸ ὅλους τοὺς συνεορτάζοντας Ἑλληνας.

Ἐδῶ μέσα ὅλοι καὶ ὅλα, ἔμψυχα καὶ ἄψυχα, ζωντανοὶ ὀργανισμοὶ καὶ εἰκόνες θεῶν καὶ Τιτάνων, ὅλα λαμπρύνουν τὸν σημερινὸν ἑορτασμόν.

Ἴδὸν διατὶ αἰσθάνομαι βαθύτατα τὴν προσγενομένην μοι τιμὴν, νὰ εἶπω τὸν προσήκοντα ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου λόγον, καὶ εἶμαι βαθύτατα εὐγνώμων πρὸς τοὺς Ἀρχοντας τῆς Ἀκαδημίας διὰ τὴν τιμὴν αὐτήν, αἰσθάνομαι ὅμως ἐν ταυτῷ καὶ τὸ βάρος τῆς ἐντολῆς ὑπερβαῖνον τὰς δυνατότητας τῶν ὄμων μου καὶ ἐξαίτουμαι τὴν ἐπιείκειάν σας, καὶ δὴ τὴν ἐπιείκειαν τοῦ Συγγραφέως τῆς δωδεκατόμου Ἱστορίας τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, τοῦ σεβαστοῦ Συναδέλφου κ. Κοκκίνου.

Αὐτομάτως ἡ σκέψις τῶν ἑορταζόντων τὴν αὐριανὴν ἐπέτειον διατρέχει δύο διαδρομὰς, μὲ κοινὴν τὴν ἀφετηρίαν, ἀλλ' ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα τὰ τέρματα, λίαν δὲ δυσαναλόγους κατὰ τὸ μῆκος. Ἡ μία, μακροτάτη, βυθίζεται εἰς τὰ βάθη τριῶν καὶ ἐπέκεινα χιλιετηρίδων. Ἡ ἄλλη, μικροτέρα, ἐκκινεῖ καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸ 1821, ἀλλὰ τερματίζει εἰς τὰς ἡμέρας μας. Κατ' οὐσίαν εἶναι ἐνιαία ἡ ὅλη διαδρομὴ, μία καὶ ἡ αὐτὴ, μὲ διαφορὸς σταθμούς, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς τῶν σημαντικωτέρων εἶναι ἡ ἑπταετὴς ἐπανάστασις, εἰς τῆς ὁποίας τὴν αὐριανὴν ἐπέτειον τῆς ἐνάρξεως σταματᾷ καὶ εὐλογεῖ καὶ προσεύχεται ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ. Καὶ εἶναι φυσικὸν ἡ ψυχὴ μας φτερωτὴ νὰ διατρέξῃ πρῶτον τὸ πρὸς τὰς ἡμέρας μας τμημα τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς τῶν 140 ἐτῶν. Πιεῖ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ εἰς τὸ θέαμα τῆς τεραστίας πόλεως, τεινούσης νὰ κατακτήσῃ ὀλόκληρον τὸ μεταξὺ τῶν τριῶν ὁρέων καὶ τῆς θαλάσσης ἐκτεινόμενον λεκανοπέδιον, ἀναπολεῖ τὰς Ἀθήνας τῆς ἐπαναστάσεως, σπάραγμα πόλεως, λείψανον τοῦ «ἰοστεφοῦς ἄστεως», μὲ τουρκικὴν φρουρὰν κατέχουσαν τὸν ἱερὸν βράχον, ξεθωριασμένην πολίχνην 8 χιλ. κατοίκων, κυκλοφορούντων μεταξὺ Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ βορείου τείχους, τοῦ διήκοντος κατὰ μῆκος τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Σοφοκλέους, μὲ τὸ Ριζόκαστρον, τὴν Βλασαροῦν καὶ τὴν Πλάκα. Καὶ αἰσθάνεται ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ ἀνακούφισιν καὶ ὑπερηφάνειαν. Καὶ ἐν τῇ ἐκστάσει τῆς αὐτῆς ἀναπολεῖ τὴν δεκαετίαν 1912-1922, πού τὴν ἐξήσαμεν οἱ περισσότεροι, μὲ τὴν ἐποποιίαν τοῦ 12-13, τὴν αἴγλην τοῦ 18-19, καὶ τὴν δραματικὴν κατάληξιν τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως ὀλεθρία διὰ τὸν Ἑλληνισμόν, ἀλλ' ἀνεγνωρίσθη οὐχ ἥτιον ὡς ἡ τρανότερα ἀπόδειξις τῆς ζωτικότητος καὶ τῆς δυναμικότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ ἀναπολεῖ τέλος ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ τὸ ἔπος τῆς Πίνδου, καὶ τῶν ὁρέων τῆς Ἀλβανίας, καὶ τῶν ὄχρων τῆς Μακεδονίας, καὶ τὴν θύελλαν τοῦ συμμοριτοπολέμου. Καὶ καθὼς τὰ ἀναπολεῖ ὅλα αὐτὰ ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ αἰσθάνεται καὶ πάλιν ἀνακούφισιν, διότι ἐφάνη ἀνταξία τῆς ψυχῆς τῶν Πάππων μας. Ἐδείχθημεν ἀντάξιοι των. Δὲν τοὺς ἐπροδώσαμεν.

Καὶ πάλιν φτερωτὴ ἐπιχειρεῖ ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ τὴν ἀνάστροφον πρὸς τὰ ὀπίσω ἀναδρομὴν, μὲ ἀφετηρίαν τὸ 1821 καὶ τέρμα τὴν περιπέτειαν τῶν

μηδικῶν (25 περίπου αἰῶνας πρὶν). Πετᾶ ἐπάνω ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα, ἀπὸ τὰ στενά τῶν Θερμοπυλῶν, τῆς Σαλαμῖνος, καὶ ἀγαλλιᾷ ἀναλογιζομένη, ὅτι ἔσωσε τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν Ἀσιατικὴν καταπλημμύριον καὶ ἐξησφάλισε τὴν κοίτην καὶ τὸν ροῦν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπειτα πετᾶ εἰς τὴν ἄνω Ἀσίαν μαζὶ μὲ τὰ στρατεύματα τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ αἰσθάνεται ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν καταπληκτικὴν προέλασιν καὶ θανμασμὸν διὰ τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τοῦ μεγάλου δορικτήτορος. Ἀναπολεῖ τὴν ὑποδοῦλῶσιν τῆς Πατρίδος εἰς τοὺς Ρωμαίους μὲ πικρίαν βεβαίως, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἱκανοποίησιν, ὅτι ὑπέταξε πνευματικῶς τὸν κατακτητὴν, ὅτι αὐτὴ, καὶ ὄχι ὁ κατακτητὴς, ἔγινεν ὁ διαπρύσιος κήρυξ καὶ κύριος φορεὺς τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ ἐξημερώσαντος τὸν κόσμον, καὶ μὲ τὴν καύχησιν, ὅτι ἐδημιούργησε τὸν δεύτερον Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, τὸν Βυζαντινόν. Καὶ σκιρτᾷ ἀπὸ χαρᾶν καὶ συγκίνησιν ἢ Ἑλληνικὴ ψυχὴ εἰς τὴν θέαν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Καὶ ὅταν ἀπὸ τὴν λαμπρὰν αὐτὴν αἴγλην τοῦ Βυζαντίου περνᾷ εἰς τὸ σκότος τῆς δουλείας, ἀπὸ τὸ ὅποῖον ἐκαλύφθη τὸ ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς τῆς Δύσεως καταπροδοθὲν καὶ εἰς τοὺς ὄνυχας τῆς ἐξ Ἀνατολῶν Ὑαίνης παραδοθὲν Βυζάντιον, καὶ τότε ἀκόμη ἢ Ἑλληνικὴ ψυχὴ αἰμάσσει, ἀλλὰ δὲν μέμφεται ἐαυτήν. Καὶ τότε ἀκόμη ἔχει τὴν ἱκανοποίησιν, ὅτι βλέπει τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα νὰ φωτίξῃ τὴν ἀγνώμονα Δύσιν. Καὶ ἀναμένει τότε ἢ Ἑλληνικὴ ψυχὴ καὶ ἐλπίζει : « Πάλι μὲ χρόνια μὲ καιροὺς πάλι δικὰ μας θά'ναι ». Βλέπει, ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς δουλείας ἢ ἑλληνικὴ ψυχὴ δὲν ἐκάμψθη. Διότι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἔπαυσε νὰ θεωρῇ τὸν κατακτητὴν κατώτερόν της καὶ νὰ τὸν περιφρονῇ. Καὶ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἔπαυσαν οἱ Ἕλληνες νὰ σκέπτονται τὴν ἀνωτέραν τῶν καταγωγῆν. Καὶ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν τῆς ἔλειψαν οἱ Φερραῖοι καὶ οἱ Κοραῆδες. Καὶ ἀνέμενε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Καὶ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἔφθασεν ἐπὶ τέλους κάποτε. Εἶναι ἢ ἡμέρα, τῆς ὁποίας τὴν ἐπέτειον ἐορτάζομεν.

Καὶ ὅταν ἢ Ἑλληνικὴ ψυχὴ τερματίζῃ τὴν διαδρομὴν αὐτήν, ἀναπέμπει ὕμνους καὶ ψάλλει ἐγκώμια τῶν ἡρώων τῆς Ἐθνεγεροσίας, καὶ ἀνθορμήτως συγκρίνουσα τὴν γενεάν τῶν πρὸς τὰς γενεὰς ὑπερδισχιλιετοῦς παρελθόντος, ἀκόμη καὶ τὰς πλέον ἐνδόξους, τῶν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμι-

νομάχων, τὴν εὐρίσκει ἀνταξίαν καὶ ἰσαξίαν των, καὶ κατ' οὐδὲν ἐκείνων ὑστεροῦσαν. Διότι ἡ Περσικὴ λαϊλαψ ἐνέσκηψε καὶ ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν παρεσύρθη, οἷονεὶ ὑπὸ τῶν ρευμάτων ὑπεράνω τοῦ Αἰγαίου, καὶ διελύθη. Ἄλλ' ἢ θύελλα ἢ ἐξαπολυθεῖσα ὑπεράνω τοῦ Μοριᾶ καὶ τῆς Ρούμελης καὶ τῶν νήσων καὶ τῆς ὑπολοίπου δούλης Ἑλλάδος ἐμασίγωνε τὴν ἔμφυχον καὶ ἄφυχον φύσιν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη, ἄλλοτε σημειώνουσα κάποιαν ὕφεσιν καὶ ἄλλοτε ἐπηυξημένην μαρίαν.

Ἄλλὰ πρὸς τί αἱ συγκρίσεις; Ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία εἶναι ἐνιαία μὲ ἐπὶ μέρους σταθμοὺς ἢ φάσεις. Οἱ Ἕλληνες εἴμεθα οἱ αὐτοὶ διὰ μέσον τῶν αἰώνων τῆς ὑπερτριχιλιετοῦς ἱστορίας μας, μὲ τὰ ἴδια προτερήματα καὶ τὰ ἴδια ἐλαττώματα. Εἴμεθα μία φυλὴ καὶ ὄχι συνονθύλευμα φυλῶν. Αἱ δὲ γενεαὶ μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς, οὐ μόνον αἱ συνεχόμεναι, ἀλλὰ καὶ αἱ πλεόν ἀπ' ἀλλήλων ἀπομεμακρυσμένοι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφανίζουν οὔτε πολλὰς οὔτε βασικὰς μεταξὺ των διαφορὰς. Κάθε λαὸς ἢ εἶναι σκάρτος ἢ τοῦναντίον εἶναι ἄξιος καὶ ἱκανός. Καὶ ὁ ἰδικὸς μας λαὸς εἶναι ὁ περιούσιος λαὸς τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐξωτερικὰ τινα γνωρίσματα καταπτώσεως γενεᾶς ἢ γενεῶν τινων εἶναι ἀπατηλά, ὀφειλόμενα εἰς αἷτια παροδικά, καὶ πρωτίστως εἰς τὴν μετριότητα ἢ ἀνικανότητα τῶν ἰθυόντων. Τρανῆ τούτου ἀπόδειξις εἶναι ὅτι ἡ ἰδία γενεὰ μεγαλοურγεῖ ἐπὶ ἱκανῆς ἡγεσίας καὶ δαίκνυται ἀνίκανος ἐπὶ ἀνικάνου.

Ὁ ἑλληνισμὸς εἶναι ἐνιαῖος, διότι καὶ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα εἶναι ἐνιαῖον, τὸ αὐτὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του μέχρι σήμερον καὶ ἔσαεί. Εἶναι τὸ ὑπέροχον κλασσικὸν ἑλληνικὸν πνεῦμα. Ἐλέχθη καὶ ἐγράφη λίαν ἐπιτυχῶς, ὅτι μόνον ὅσα ἔθνη ἤλθον ἢ θὰ ἔρχονται εἰς ἐπικουριανίαν μὲ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐξεπολιτίσθησαν ἢ θὰ ἐκπολιτισθοῦν· ὅτι οὐδεμία πρόοδος εἶναι μόνιμος καὶ ἀσφαλής, ἐφ' ὅσον δὲν ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος· ὅτι μόνον τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀπεχθάνεται τὰς κατακτήσεις καὶ τὰς ἀναστατώσεις, συζητεῖ δὲ μετὰ λόγου καὶ ἀποδέχεται μὲν τὸ καλόν, ἀπορρίπτει δὲ τὸ κακόν. Ἄλλὰ μήπως ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς μεγίστης αὐτῆς ἐξανθρωπιστικῆς δυνάμεως, δὲν εἶναι κυρίως ἔργον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τοῦ μετουσιωθέντος εἰς ἑλληνοχριστιανικόν, καθ' ἣν στιγμὴν ἢ Κοσμοκράτειρα Ρώμη δὲν ἀντελήφθη τὴν ἀξίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ;

Τῆς ἐννοίας «Παναγηγυρικός» εἶναι βεβαίως σύμφυτος ἡ ἔννοια τοῦ πανηγυρισμοῦ, καὶ σχεδὸν δὲν νοεῖται πανηγυρικός ἄνευ ἐπαίνων, ἐγκωμίων, ἐκδηλώσεων θαυμασμοῦ. Ἄλλ' εἶναι ἐξ ἄλλου ἐπίσης ἀληθές καὶ ὀρθὸν τὸ ὅτι οἱ πανηγυρικοὶ πρέπει νὰ ἐδράζωνται μὲν ἐπὶ τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ ὡς ἐπὶ κρηπιδώματος νὰ οἰκοδομοῦν τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Πρέπει ἐκ τοῦ παρελθόντος νὰ συνάγουν συμπεράσματα, αὐτὸ τοῦτο διδάγματα, χρήσιμα διὰ τὸ παρὸν καὶ διὰ τὸ μέλλον. Αὐτὸ ἄλλως τε εἶναι τὸ οὐσιαστικὸν νόημα τῆς Ἱστορίας, ἔξω τῆς ὁποίας εἶναι ἀδιανόητοι οἱ «πανηγυρικοί». Ἡ ἱστορία ἐρευνῶσα τὸ παρελθὸν αὐτομάτως διδάσκει καὶ τί ἐστὶ τὸ παρὸν καὶ τί ποιητέον ἔν τε τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι.

Λέγοντες δὲ «διδάγματα» νοοῦμεν προφανῶς ταῦτα ὑπὸ διττὴν ἔννοιαν, τὴν θετικὴν καὶ τὴν ἀρνητικὴν. Τὰ πρῶτα διδάσκουν, τί πρέπει νὰ πράττωμεν. Τὰ δεύτερα, τί πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν. Ὅπως παραλλήλως ἔχομεν «παραδείγματα πρὸς μίμησην» καὶ «παραδείγματα πρὸς ἀποφυγὴν». Σχεδὸν ὅμως πάντοτε κατὰ τοὺς «Παναγηγυρικούς» ἐξαιρῶνται τὰ πρῶτα καὶ παρασιωπῶνται τὰ δεύτερα. Νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀποκλειστικότης αὕτη εἶναι σφαλερὰ. Πολλάκις τὰ δεύτερα εἶναι ἀποτελεσματικώτερα τῶν πρώτων, διότι συχνὰ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐπηρεάζεται περὶ σσότερον ἀπὸ αὐτὰ.

Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ πρὸ καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἐσημειώθησαν τεράστια σφάλματα παρατείναντα τὴν διάρκειάν της εἰς ἑπτὰ ἔτη καὶ διακυβεύσαντα τὴν τύχην της, ἐνῶ ἄνευ αὐτῶν ἢ ἐντὸς 1-2 ἐτῶν ἐπιτυχία της θὰ ἦτο ἐξησφαλισμένη. Ὁ ἀγὼν τοῦ 1821 ἔχει νὰ ἐπιδείξη καταπληκτικοὺς ἡρωισμούς, ἀλλ' ἐν ταῦτῳ, δυστυχῶς, καὶ τινος σκιερὰς πλευρᾶς. Ἄλλ' ἀκριβῶς αἱ δευτέραι καθιστοῦν μὲν πλεόν ἀναγλύφους τοὺς πρώτους, προεκάλεσαν ὅμως δεινὴν αἰμορραγίαν τοῦ Ἔθνους καὶ τὴν ἐρήμωσιν τοῦ τόπου, ὀλίγου δεῖν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἀποτυχίαν τῆς Ἐπαναστάσεως.

Αὐτὰ τὰ διδάγματα, τὰ ἐκ τῶν παθημάτων μαθήματα, τὰ χρήσιμα ὅσον καὶ πικρά, θὰ προβληθοῦν εἰς ὅσον ἔνεστιν ἀδροτέρας γραμμᾶς κατὰ τὸν σημερινὸν πανηγυρικόν.

Φενγαλέα ἀναγνώρισις τοῦ προεπαναστατικοῦ ἐδάφους ἐπισημαίνει, ὅτι δύο βασικά στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Κοινότης καὶ Ἐκκλησία, ἔμει-

ναν άδικτα από τόν Κατακτητήν, όχι βεβαίως από καλωσύνην του αλλά διότι τοῦ ἐχρειάζοντο. Ἐθεώρησε προτιμότερον νά καθορίσῃ τὸ συνολικὸν ποσὸν φόρου ἐκάστης περιοχῆς καὶ νά καταστήσῃ ὑπευθύνους διὰ τὴν κατά κεφαλὴν κατανομήν καὶ εἰσπραξίν του τοὺς Προκρίτους τῆς περιοχῆς, παρὰ νά διαθέσῃ Τούρκους ὑπαλλήλους διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἄλλως τε οὔτε ἀρκετοὺς οὔτε καταλλήλους φοροσυλλέκτας διέθετε, αἱ δὲ μετὰ τῶν δουλωθέντων προστριβαὶ δὲν τοῦ ἦσαν εὐχάριστοι.

Ἐπίσης διὰ λόγους, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάπτυξις θὰ ἀπῆτει χρόνον μὴ διατιθέμενον ὑπὸ τῆς κλεψύδρας, ὁ Κατακτητὴς δὲν ἔθιξε τὴν Ἐκκλησίαν. Ὑπολογίζεται ὅτι τὰ κτήματα τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν Μοναστηρίων ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἐκάλυπτον τὸ 1/3 τῶν Ἐθνικῶν γαιῶν.

Ἡ θέσις ὅμως τοῦ λαοῦ, τῶν ραγιάδων, ἦτο ἀπελπιστικὴ. Ἀκτήμονες ὅπως ἦσαν ἀπέζων καλλιεργοῦντες τὰ τσιφλίκια τῶν Τούρκων, ὡς καὶ τὰ τῶν ἰδικῶν των Μεγαλοκτηματιῶν καὶ τὰ Μοναστηριακά. Εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν τοῦ ἀκτῆμονος κολλήγου ὁ ραγιάς ἦτο ἠναγκασμένος νά ἀντιμετωπίζῃ: φορολογία βαρυτάτην, προσθέτους εἰσφορὰς ὑπὸ διάφορα προσχήματα, θεομηνίας, διατροφήν περαστικῶν στρατευμάτων καὶ τὰς συναφεῖς διαρπαγὰς καὶ λεηλασίας των κ.ά. Ἦτο φυσικὸν ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς νά σημειοῦται μέγα ποσοστὸν διαρροῆς τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν κόλασιν αὐτὴν πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν, ὅπου μποροῦσε ὁ καθεὶς διὰ νά σωθῇ. Ἡ μείωσις ὅμως αὐτῆ τοῦ πληθυσμοῦ καθίστα τὴν θέσιν τῶν ἀπομενοντων ἀκόμη δεινότεραν, διότι τὸ συνολικὸν ποσὸν τοῦ φόρου παρέμενεν ἀμετάβλητον. Ἐπομένως ὁ φόρος τῶν διαφευγόντων ἐπιπτεν ἐπὶ τῶν ὄμων τῶν παραμενοντων.

Ἐν τοιαύτῃ πραγμάτων καταστάσει οὐδόλως ἄπορον, ὅτι ἀπὸ τὸν λαὸν ἐξεπήδησε μία νέα κατάστασις, λίαν γνώριμος εἰς τὴν γενεάν μας ὡς «Ἐθνικὴ Ἀντίστασις». Οἱ μὴ δυνάμενοι νά ἀνθέξουν τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας μὲ ὅλην τὴν συμπαρομαρτοῦσαν ἐξαθλίωσιν, δυνάμενοι ὅμως «νά βγοῦν σιὸ κλαρί», ἔγιναν κλέφτες, ἐν ὄνομα πὸν ἀρχικῶς τοὺς ἐδόθη πρὸς ὄνειδος, ἀλλὰ πὸν αὐτοὶ τὸ κατέστησαν ἔνδοξον τίτλον τιμῆς, εἰς τρόπον ὥστε ἔκτοτε νά σιγματίζονται μὲν οἱ κλέπται, νά ἐγκωμιά-

ζωνται ὁμως οἱ Κλέφτες τῶν βουνῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἐθνικὴ αὐτὴ Ἀντίστασις τῆς δουλωθείσης πατρίδος κυρίως εἰπεῖν ἤρχισεν εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπομένῃς τῆς πώσεως τῆς θρυλικῆς Πόλεως. Οἱ μεμονωμένοι κατ' ἀρχὰς Κλέφτες—τὰ ζωηρότερα στοιχεῖα τοῦ ραγιαδισμοῦ—κατὰ μικρὸν πληθύνονται, γίνονται ομάδες, ἀνάμεσα ἀπὸ τὰς ὁποίας αὐτομάτως ἀναπηδοῦν οἱ Κλεφτοκαπεταναῖοι, ἄλλοι περισσότερον καὶ ἄλλοι ὀλιγώτερον τρανοί, ἢ στρατιωτικὴ ἡγεσία τοῦ τόπου, μὲ τὸν ἰδιότυπον στρατὸν τῆς, τὴν κλεφτουριά.

Οἱ Κλέφτες ἦσαν «τὸ καμάρι τοῦ χειμαζομένου λαοῦ, ἢ παρηγοριὰ του καὶ ἐλπίδα του», διότι τὸν ἐπροστιάτεον ἀπὸ ὀποθενδήποτε προερχομένας ἀνθαιρεσίας. Καὶ ὁ λαὸς τοὺς ἐλάτρευεν.

Ὡς ἀντίρροπον δέος διεμορφώθη ἡ τάξις τῶν Ἀρματολῶν, πὺν δὲν ἦσαν παρὰ Κλέφτες δεχθέντες ὑπὸ λίαν εὐνοϊκοὺς ὄρους νὰ προστατεύουν δῆθεν τοὺς πληθυσμοὺς ἀπὸ τὰς ὑπερβασίας τῶν Κλεφτῶν. Εἰς τὴν πραγματικότητά Κλέφτες καὶ Ἀρματολοὶ ἦσαν ἐξ ἴσου πατριῶται, καὶ συχνὰ ἐνηλλάσσοντο εἰς τοὺς ῥόλους των.

Μετὰ τὴν ἐξέγερσιν ὁμως τοῦ 1770 (μετὰ τὰ περίφημα δηλ. Ὀρλωφικά) ἡ κατάστασις ἐχειροτέρευσε, διότι λόγῳ τῶν συνεχῶν μικροεπαναστάσεων οἱ Ἀρματολοὶ δὲν ἠδύναντο (ἀλλ' οὔτε καὶ ἤθελον) νὰ ἀναγκαιτίζον τὸ συνεχῶς ὀγκούμενον κῶμα ἐθνικῆς ἀντιστάσεως, καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς τοῦτο μισθοφόροι Ἀλβανοί. Ἀπὸ τότε ὁ Μοριᾶς ἐπωνομάσθη «κατακαημένος». Ἐπὶ 9 ἔτη τὸν ἐρήμαζαν, κί ὅταν πᾶ ἐκεῖ δὲν ἔμεινε τίποτε ὄρθριον διὰ νὰ τὸ ἀποτελειώσουν, ἐπέρασαν εἰς τὴν Στερεάν, καὶ ἤρχισαν καὶ ἐκεῖ τὰ ἴδια.

Ἐγέμισαν τὰ Βουνὰ ἀπὸ Κλέφτες καὶ Ἀρματολούς, καὶ οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀνθέξουν τὰς κακουχίας (γέροντες καὶ γυναικόπαιδα) ἐζήτησαν νὰ ἐξαφανισθοῦν πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν (Νησιὰ, Ἐπτάνησα). Κύριος οἶδε, πόσοι ἐγλύτωσαν ἀπὸ τὴν Ἀλβανικὴν θηριωδίαν. Εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰς 100.000 ὑπελογίζοντο οἱ ἐξοντωθέντες, ἑκατοντάδες χιλιάδων δένδρων κατεκόπησαν ἢ ἐπυρπολήθησαν, καὶ τὰ 3/4 τῶν ζώων ἀπωλέσθησαν. Ἀνάλογοι ζημίαι καὶ εἰς τὴν Στερεάν.

Ἄλλ' ὅταν οἱ μισθοφόροι Ἀλβανοὶ δὲν ἠμποροῦσαν νὰ χορτάσουν ἀπὸ τοὺς ἀφανισμένους ραγιάδες καὶ ἐπέπεσαν σὰν κοράκια εἰς τὰ μεγάλα τσιφλίκια, ἀκόμη καὶ τῶν Τούρκων, οἱ τελευταῖοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐξοντώσουν τοὺς Ἀλβανὸς καὶ ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Κλεφτοκαπεταναίων. Καὶ ἡ ἐξόντωση τῶν Ἀλβανῶν ἐπετεύχθη. Ἀλλὰ ἡ κατάστασις τῶν ραγιάδων ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι ἀπελπιστικὴ. Οἱ ἀπομείναντες ἔπρεπε νὰ πληρώσουν καὶ τοὺς φόρους τῶν ἐξοντωθέντων, διότι εἰς τὰ «κιτάπια» τοῦ Διβανίου τὰ κοινὸν τῶν φόρων ἐκάστης περιοχῆς δὲν μετεβάλλοντο. Ὁ δρόμος πρὸς τὸ βουνὸ τοὺς ἦτο πλέον γνώριμος. Ἐκεῖ δὲν ὑπεχρεοῦντο νὰ πληρώνουν φόρους (ἴσως μάλιστα καὶ νὰ εἰσέπραττον), ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἦτο ὅτι ἐκεῖ ἀνέπνεον ἀέρα ἐλευθερίας.

Ὑπολογίζεται, ὅτι περὶ τὸ 1800 οἱ Κλεφτοκαπεταναῖοι ἀνῆρχοντο εἰς 5-7 χιλιάδας. Ἐτοιμος δηλ. στρατὸς (καὶ τί στρατὸς!) εἰς τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως, δυνάμενος νὰ πλαισιώσῃ καὶ νὰ στελεχώσῃ στρατὸν δεκάδων χιλιάδων εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν. Καὶ ὁμως ἐπέπρωτο κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως νὰ μὴ ὑπάρχουν οὔτε 5-7 δεκάδες. Εἶχον ὅλοι ἐξοντωθῆ ἢ ἐκπατριωθῆ.

Δὲν ἤρκει ὁ ἐκπατρισμὸς τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας ποὺ εἶχε μὲν ἀρχίση καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως, ἀλλ' ἐγενικεύθη σχεδὸν μετὰ τὴν ἀλωσιν μία λίαν δυσάρεστος δι' αὐτοὺς καὶ διὰ τὸ γένος πραγματικότης, ἀλλὰ ποὺ εἶχεν ἐπὶ τέλος καὶ τὸ καλὸν ἀποτέλεσμα τοῦ φωτισμοῦ τῆς Δύσεως. Ἦδη ἐξοντώνεται ἢ ἐκπατριάζεται καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἡγεσία.

Διότι τὸ 1802 ἡ Τουρκία ἀποφασίζει τὴν ἐξόντωση τῶν Κλεφτῶν, ἐπειδὴ ὑποπιέεται ὄχι μόνον τὴν Ρωσίαν ἀλλὰ καὶ τὴν Γαλίαν ὡς ὑποκινούσας ἐξέγερσιν ἐν Ἑλλάδι, καὶ διατάσσει γενικὸν ἀφοπλισμὸν τῶν ὑποδούλων πληθυσμῶν. Τὸ μέτρον ἀπέβλεπεν εἰς τὸν ἀφανισμὸν τῶν Κλεφτοκαπεταναίων καὶ τῶν Ἀρματολῶν (ἢ Κάπων, ὅπως ὀνομάζοντο συνηθέστερον ἐν Πελοποννήσῳ). Καὶ τὸν ἀφανισμὸν αὐτὸν τὸν ἐπέτυχεν ἐντὸς 3-4 ἐτῶν. Εἰς τὰ 1806 δὲν ὑπῆρχεν ἕχνος κλεφτουριᾶς. Εἶχον δολοφονηθῆ ἢ φονευθῆ εἰς συγκρούσεις ὅλοι σχεδὸν πλὴν ἐκείνων ποὺ κατώρθωσαν νὰ διαφύγουν εἰς τὴν Ἐπτανήσον.

Ἡ ἐξιστόρησις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ἀφανισμοῦ αὐτοῦ εἶναι πολλὴ ὀδυνηρὰ καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἑορταστικὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἡμέρας αὐτῆς. Καὶ δι' αὐτὸ τὴν παραλείπω.

Συχνὰ οἱ Τοῦρκοὶ ἐσκότωναν ἀθῶους Χριστιανούς, τοὺς ἔκοβαν τὰ κεφάλια καὶ τὰ παρουσίαζον εἰς τὰς Τουρκικὰς ἀρχὰς ὡς κεφάλια κλεφτοαρματολῶν, διὰ νὰ πάρουν τὴν κατὰ κεφαλὴν ἀμοιβὴν σύμφωνα μὲ τὰς προκηρύξεις. Οἱ ραγιάδες πλέον ἐπέισθησαν, ὅτι μόνη των σωτηρία ἦτο νὰ ἐξαφανισθοῦν ἀπὸ προσώπου Γῆς οἱ κλεφτοαρματολοί. Καὶ οἱ τελευταῖοι πάλιν αὐτοὶ ἐπέισθησαν, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ μείνουν εἰς τὸν τόπον τους μὲ τὴν ἀτμόσφαιραν αὐτὴν πὸν εἶχε δημιουργηθῆ. Ἐλυποῦντο τὸν λαὸν πὸν ἠφανίζετο ἐξ αἰτίας των, καὶ ἔβλεπον ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ζήσουν ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας. Τώρα πλέον ἐπέισθησαν, ὅτι εἶχε δίκαιον ὁ Κολοκοτρώνης πὸν ἀπὸ πολλὴν καιρὸν ἐπέμενε νὰ περάσουν εἰς τὴν Ζάκυνθον. Καὶ κατενεμήθησαν εἰς ὀλιγαριθμοὺς ομάδας διὰ νὰ διαφύγουν ἐνκολώτερον. Ὅμως ἔλαχιστοι τὸ κατώρθωσαν μὲ τὸν Κολοκοτρώνην, πὸν ἀπὸ τὰ 32 πρωτοξάδεσφά του μόνον 6 ἐπέρασαν εἰς Ζάκυνθον. Τότε ἐλέχθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ φράσις «Κολοκοτρωναίκες ἀμαρτίες» πὸν τόσον συχνὰ ἐπαναλαμβάνομεν ὅλοι μας.

Οὕτω συνετελέσθη τὸ ἐθνικὸν αὐτὸ ἔγκλημα. Τὸ ἄνθος τοῦ μονίμου αὐτοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ ἐδολοφονήθη κατὰ τὰς συμπλοκάς ἢ ὑπέκνησεν εἰς τὰς κακουχίας. Τὰ ὑπολείμματα μὲ τὸν Κολοκοτρώνην κατετάχθησαν εἰς τὰ ἄτακτα σώματα τῆς Ἐπτανήσου, ὅπου ἦσαν περιζήτητοι, καὶ ὅπου ἐτελειοποιήθησαν ἀπὸ ἀπόφρεως στρατιωτικῆς ἀγωγῆς καὶ πολεμικῆς τέχνης.

Εὐτυχῶς τὰ σώματα ἐκεῖνα διελύθησαν κάποτε, καὶ ἀπὸ τοῦ 1818 οἱ Κλεφτοκαπεταναῖοι ἤρχισαν νὰ γυρίζουν εἰς τὰ λημέρια των, ἀλλὰ ὑπὸ ἐντελῶς ἄλλας συνθήκας τώρα. Τώρα ἔπνεεν ἐπαναστατικὸς ἄνεμος. Ὁ λαὸς ἐπανεῦρε τοὺς προστάτας του Κλεφτοκαπεταναίους καὶ νέον ρεῦμα πλαισιώσεώς των μὲ δυναμικὰ στοιχεῖα παρατηρήθη. Ψυχικῶς ὁ λαὸς διετέλει ἐν πολεμικῶ συναγερωμῶ καὶ ὅλος ὁ Μοριᾶς ἦτο ἑπολέμου ἐργαστήριον.

Καὶ ὑφίσταντο ὅλοι αἱ προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐντὸς μικροῦ διαστήματος καὶ μὲ τὰς ὀλιγωτέρας δυνατὰς ἀπω-

λείας. "Όταν ήρχισεν ή Έπανάστασις, ή υπόδουλος Έλλάς υπερέιχε τοῦ κα-
τακτητοῦ καθ' ὅλα, διότι ή Τουρκία δέν διέθετεν ἐπαρκεῖς δυνάμεις τήν
ἐποχήν ἐκείνην εἰς τήν Έλλάδα, διὰ τὰς χρησιμοποίησιν κατὰ τῶν ἐπα-
ναστατῶν. Ὁ δὲ Έλληνισμὸς δέν ἦτο ἀπαράσκευος διὰ τὸν ἀγῶνα. Κατὰ
τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως ή Τουρκία ἦτο ἀπησχολημένη μὲ τὴν ἀπο-
στασίαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, ἐναντίον τοῦ ὁποῖου εἶχεν ἀπο-
στείλῃ ὅλας τὰς διαθέσιμους στρατιωτικὰς δυνάμεις τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Οἱ
ἐγκατεσπαρμένοι εἰς τὸν Μοριᾶν καὶ τὴν Στερεᾶν Έλλάδα Τουρκοὶ πλη-
θυσμοὶ καὶ ἀπόλεμοι ἦσαν καὶ ἀριθμητικῶς κατώτεροι τῶν συμπαγῶν ἑλ-
ληνικῶν πληθυσμῶν. Περὶ τακτικοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ δέν δύναται νὰ γί-
νεται λόγος, διότι ή ἀχανὴς εἰς ἔκτασιν Τουρκία ἦτο ἀνοργάνωτος καὶ δέν
διέθετε τακτικόν, ὀργανωμένον, στρατόν, πλὴν τῶν ἀπειθάρχων Γενιτσάρων.
Οἱ στρατολογούμενοι ἀπὸ τοὺς διαφόρους Τούρκους τοπάρχας κατὰ τόπους
ἦσαν μπουλούκια, ἄτακτα ἀσκέρια μὲ ἐπικεφαλῆς ἀμορφώτους στρατιωτικῶς
Μπέηδες ἢ Πασάδες. Ὡστε μόνον ἀπὸ Βορρᾶ ἦτο δυνατὸν νὰ μεταφέρουν
στρατεύματα ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν, δεδομένου ὅτι οὐδέποτε οἱ Τοῦρκοι
εἶχον πλήρη τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης. Ἡ θέσις των ἐπομένως ἦτο λίαν
μειονεκτικὴ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἐπα-
ναστάσεως.

Διότι κατὰ ξηρὰν μὲν οἱ Ἕλληνες, παρ' ὅλον τὸν ἔξαφανισμὸν τῆς
κλεφτουριάς περὶ τὸ 1806, διέθετον καὶ τώρα ἐμπειροπολέμους στρατιωτι-
κὸς πυρῆνας Κλεφτοαρματολῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Καπεταναίων μὲ ἔμφυ-
τον στρατηγικὴν ἰδιοφυΐαν, πὸν θὰ τὴν ἐξήλευν καὶ μεγάλοι ἐξ ἐπαγγέλμα-
τος στρατιωτικοί. Γύρω ἀπὸ ἀρχηγοὺς τῆς περιωπῆς ἐνὸς Κολοκοτρώνη καὶ
ἐνὸς Καραϊσκάκη θὰ ἐσημειοῦτο γενικὴ ἐπιστράτευσις τῶν ραγιαδῶν, ἐὰν
δέν ἐμεσολάβουν αἱ διχόνοια καὶ τὰ μίσση. Καὶ ή ἐπανάστασις θὰ ἐπεκράτει
ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ Μοριᾶ καὶ τῆς Ρούμελης ἐντὸς διαστήματος 1-2
ἐτῶν.

Κατὰ θάλασσαν δὲ ή δούλη Έλλάς εὐρέθη ἀκόμη περισσότερον παρε-
σκευασμένη ἀπὸ ὅσον κατὰ ξηρὰν. Πλοῖα καὶ πλοίαρχοι καὶ πληρώματα
ὑπῆρχον, ἐμπορικὸν δηλ. ναυτικὸν ὑπῆρχε, καὶ μάλιστα ἦκμαζεν ὑπὸ τὴν

προστασίαν τῆς ρωσικῆς σημαίας οἰκονομικῶς, ἠναγκασμένον δὲ νὰ διεξάγῃ συνεχεῖς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Ἀλγερίνων πειρατῶν εἶχε μετατραπῆ αὐτομάτως εἰς πολεμικὸν ναυτικόν. Οἱ Τοῦρκοι διέθετον βέβαια διπλάσια εἰς ἀριθμὸν πολεμικὰ πλοῖα μεγάλου ἐκτοπίσματος μὲ ὑπερδιπλάσιον ἀριθμὸν πυροβόλων, ἀλλὰ ὑστέρον εἰς ἰκανότητα κυβερνητῶν καὶ πληρωμάτων, καὶ δι' αὐτὸ πάντοτε ἠτιῶντο εἰς ναυμαχίας ἐκ παρατάξεως καὶ κατέφευγον εἰς τὰ Στενὰ τῶν Δαρδανελλίων ἢ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν φρουρίων. Οὐδέποτε ἐκυριάρχησαν τοῦ Αἰγαίου, παρὰ μόνον ὁσάκις οἱ ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων σπαραγμοὶ ἐκράτουν τὸν Ἑλληνικὸν στόλον ἐν ἀδρανεῖα, δεμένον εἰς τὰ ὀρμητήριά του ἐλλείπει ἐφοδίων. Εἰς μίαν τοιαύτην καταραμένην στιγμήν εὗρεν εὐκαιρίαν ὁ Ἰμβραήμ καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν Μοριᾶν καὶ τὸν ἠρήμωσεν. Ἀλλοιῶτικα οὔτε νὰ πλησιάσουν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου δὲν θὰ ἐτόλμων τὰ πλοῖά του.

Διατί ὁμως ἡ ἐπανάστασις δὲν ἐπεκράτησεν ἀμέσως ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔτος, ἀλλὰ διήρκεσεν 7 ὅλα ἔτη μὲ δραματικὰς φάσεις, μὲ ποταμοὺς αἱμάτων καὶ δακρῶν, μὲ ἀπεριγράπτους καταστροφάς, μὲ Δράμαλην, μὲ Ἰμβραήμ, μὲ ἐπανελημμένους κινδύνους νὰ σβήσῃ, μὲ κίνδυνον νὰ γενικευθῇ τὸ προσκύνημα; Διατί νὰ μᾶς σώσουν οἱ ξένοι εἰς τὸ Ναυαρίνον, ἐνῶ ἦτο δυνατόν—καὶ ἔπρεπε—νὰ ἔχωμεν ἀπελευθερωθῇ μόνοι μας καὶ ἀπὸ τὸν πρῶτον χρόνον;

Τὰ τρομερὰ αὐτὰ διατί καὶ αἱ εἰς αὐτὰ ἀπαντήσεις ἀποτελοῦν τὰ διδάγματα διὰ τὸ τότε, διὰ τὸ σήμερον καὶ διὰ τὸ αὔριον. Τὰ τότε παθήματα δὲν ἔγιναν δυστυχῶς τότε μαθήματα. Ἐὰν ἐγίνοντο, θὰ προσελαμβάνοντο πολλὰ ἀπὸ τὰ παθήματα τῆς ἐπταετίας, καὶ μάλιστα τὰ μεγαλύτερα, τὰ τῶν τελευταίων 3-4 ἐτῶν.

Τὸ κυριώτερον αἴτιον τῆς μὴ ἐπικρατήσεως τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν εἶναι τὸ μῖσος, τὸ ὁποῖον ἠσθάνοντο οἱ κατὰ τόπους πολιτικοὶ παράγοντες (οἱ Πρόκριτοι) ἐναντίον τῶν Στρατιωτικῶν (τῶν Κλεφτοκαπεταναίων). Οἱ Πολιτικοὶ εἶχον συνηθίσῃ νὰ εἶναι οἱ κληρονομικοὶ ἄρχοντες τοῦ τόπου των καὶ δὲν ἔβλεπον μὲ εὐχαρίστησιν τὴν λατρείαν μὲ τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς περιέβαλλε τοὺς Κλεφτοκαπεταναίους. Ἦτο φυσικὸν νὰ τοὺς αἰσθά-

νωνται ὡς διεκδικητὰς τῶν προνομίων των, ὡς ἐπικινδύνους ἀντιπάλους. Αἱ πρῶται ἐπιτυχίαι τῶν Στρατιωτικῶν (ἰδίᾳ τοῦ Κολοκοτρώνη) εὐθὺς μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως τοὺς ἀνησύχησαν σφόδρα. Οἱ Στρατιωτικοὶ ἀντιθέτως ἔτρεφον σεβασμὸν πρὸς τὰ πρόσωπα τῶν Ἀρχόντων, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦλάχιστον, καὶ ἦσαν διατεθειμένοι νὰ προσφέρουν τὰς ὑπηρεσίας των ὑπὸ τὴν σκέπην τρόπον τινα τῶν Ἀρχόντων, ὡς ἀξιωματικοὶ των. Καὶ τὸ καθεστὸς αὐτὸ τὸ ἠνείχοντο ἀρχικῶς καὶ οἱ Ἄρχοντες. Ὅταν ὅμως εἶδον, ὅτι ἡ αἴγλη τῶν Στρατιωτικῶν τοὺς ἐπεσκίαζε, καὶ ὅτι ψιλῶ ὀνόματι ἦσαν Ἄρχοντες, ἐνῶ οἱ Στρατιωτικοὶ ἀπέβαινον ὁσημέραι παντοδύναμοι, ἀπεκήρυσαν τὴν συνεργασίαν μὲ τοὺς Στρατιωτικούς, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ γίνονν Πολέμαρχοι οἱ ἴδιοι διὰ νὰ δρέψουν πολεμικὰς δάφνας. ἤρχισαν λοιπὸν νὰ στρατολογοῦν καὶ αὐτοὶ ἐκ παραλλήλου, ἐκμεταλλευόμενοι δὲ τὸ κῦρὸς των καὶ τὰ ἄφθονα χρηματικὰ μέσα, ὡς καὶ τὴν εὐνοίαν τῶν κυβερνώντων Πολιτικῶν, κατώρθωσαν νὰ τορπιλλίζουν τὴν στρατολογίαν τῶν Στρατιωτικῶν. Κατώρθωσαν ἀκόμη νὰ ἀνατίθενται εἰς αὐτοὺς αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις τῶν ἐπαρχιῶν των καὶ ὄχι εἰς τοὺς Στρατιωτικούς. Καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ ἀποτυγχάνουν καθὸ ἀνίδεοι. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ αἱ εὐκαιρίαι τοῦ πρώτου αἰφνιδισμοῦ παρήρχοντο, καὶ οἱ Τοῦρκοι συνήρχοντο ἀπὸ τὴν πρώτην ἔκπληξιν, καὶ ἡ Ἐπανάστασις παρετείνεται.

Μετὰ τὰς πρώτας των ἀποτυχίας οἱ Ἄρχοντες δὲν διεξεδίκουν μὲν στραταρχικὰ δικαιώματα, ἐπέμενον ὅμως νὰ στρατολογοῦν ὑπὸ διάφορα προσχήματα διὰ νὰ ἐλαττώνουν τὰς δυνάμεις τῶν Στρατιωτικῶν, ὥστε καὶ οἱ Στρατιωτικοὶ νὰ μὴ ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ δρέψουν πολεμικὰς δάφνας καὶ αὐτοὶ νὰ διατηροῦν τὸ κῦρὸς των καὶ τὴν ἀσφάλειάν των.

Οὕτω ὄχι μόνον αἱ πρῶται εὐκαιρίαι παρήλθον ἀνεπιστρεπτί, ἀλλὰ καὶ ἡ συνέχισις τοῦ Ἀγῶνος ἐδυσχεραίνετο, διότι ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι ὠργάνωσαν τὰς ἐκστρατείας Χουρσίτ, Κιουταχῆ, Δράμαλη, Ἰμβροαῆμ.

Τῆς παρατάσεως αὐτῆς τὰ δεινὰ ὑπῆρξαν πολλὰ.

Καὶ τὰ μὲν ἄλλα τὰ παραλείπω ὡς τοῖς πᾶσι γνωστά. Θὰ κάμω ὅμως λόγον δι' ἐν ἐκ τῶν πλέον ἐπικινδύνων καὶ εἶναι τοῦτο ἡ ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1826 ἐμφάνισις καὶ ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν τρομακτικὴ ἐπέκτασις τοῦ

«προσκυνήματος», πληγῆς τρομερᾶς, τὴν ὁποίαν ἐθεράπευσεν ὁ Γέρος τοῦ Μοριᾶ, καταμόναχος, χωρὶς καμμίαν συμπαράστασιν τῶν Κοτσαμπάσηδων, οὐδὲ κἂν τῆς Κυβερνήσεως. Τί ἦτο τὸ προσκύνημα ;

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου, τὸν θάνατον τοῦ Καραϊσκάκη καὶ ἄλλας ἀτυχίας καὶ ἀποτυχίας, ὁ Κιουταχῆς εἰς τὴν Ρούμελην καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἰμβραήμ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν ἀποθάρρυνσιν τῶν ἐπαναστατησάντων θέσαντες εἰς ἐνέργειαν σατανικὸν πρᾶγματι σχεδίων. Χρησιμοποιοῦντες ὡς μεσάζοντας ἑλληνομαθεῖς Ἀρβανίτες ἀρχηγοὺς ἔπεισαν κατ' ἀρχὰς ὀλίγους μικροκαπεταναίους καὶ «Καπεταναίους τῶν Ἀρχόντων» νὰ προσκυνήσουν, δηλ. νὰ δηλώσουν ὑποταγὴν εἰς τὸν Σουλτᾶνον καὶ εἰς ἀντάλλαγμα νὰ ἐφοδιάζονται μὲ ἓνα συγχωροχάρτι («ραῖ μπουγιουρντί»), διὰ τοῦ ὁποίου ἦσαν ἐξησφαλισμένοι ἀπὸ κάθε καταπίεσιν ὀποθενδήποτε προερχομένην. Ἡ σκέψις τῶν Τούρκων ἦτο εὐφροσύνη. Διότι, ἐὰν τὸ προσκύνημα ἐγενικεύετο, ἡ ἐπανάστασις ἔσβηνεν αὐτομάτως. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἂν δὲν ἐπραγματοποιεῖτο, πάλιν τὸ Διβάνιον θὰ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του σωρείαν «δηλώσεων ὑποταγῆς», τὰς ὁποίας θὰ ἐπεδείκνυεν εἰς τοὺς Πρόσβεις τῶν Δυνάμεων διὰ νὰ τοὺς ἀποστομόνη, ὁσάκις ἐντολῇ τῶν Κυβερνήσεών των προέβαινον εἰς «παραστάσεις» παρὰ τῆ Ὑψηλῇ Πύλῃ διὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς ἐπαναστατημένης χώρας καὶ τὸν ἀφανισμόν τῶν κατοίκων της.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅσοι ἐπῆραν τὸ ραῖ μπουγιουρντί τοῦ προσκυνήματος ἐπάνω εἰς τὴν ἀπόγνωσίν των καὶ τὴν ἀπελπισίαν των, τὸ ἔκαμαν ἔργον των νὰ προσηλυτίζουσιν καὶ ἄλλους εἰς τὸ προσκύνημα, διὰ νὰ μὴ εἶναι αὐτοὶ μόνοι ἐθνικῶς μειωμένοι. Καθὼς δὲ ὅλα αὐτὰ ἐγίνοντο μὲ κάποιαν μυστικότητα, οὐδεὶς ἦτο βέβαιος περὶ τοῦ ἄλλου (φίλου, συγγενοῦς, συγχωριανοῦ του), ἂν εἶναι ἀπὸ τοὺς προσκυνημένους ἢ ὄχι, καὶ κατὰ μικρὸν ἐδημιουργήθη μία κατάστασις καχυποψίας, ἀνησυχίας, ἀγωνίας. Ἦρχισεν ἡ μεταξὺ των ἀλληλοκατασκοπεία καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς ὅλης αὐτῆς σκοτεινῆς καταστάσεως διὰ τὴν ἐκανοποίησιν προσωπικῶν παθῶν. Ὅσοι δὲν ἤθελον νὰ προσκυνήσουν κατέφευγον εἰς τὰ ὄρη. Ἄλλοι πὸν δὲν ἠμποροῦσαν νὰ κάμουν αὐτὸ ἐσκέφθησαν πονηρότερα : «ἄς προσκυνήσωμεν φαινομενικὰ

διὰ τὰ ἀποφύγωμεν τὰς καταστροφὰς ὡς πὺν τὰ ἰδοῦμε τί θὰ ἀπογίγη». Ποῦ ἦτο δυνατὸν τὰ ὀδηγήσῃ τὸ μὴ λυσιμὸν αὐτὸ τοῦ προσκυνήματος, πᾶς τις τὸ φαντάζεται.

Ἐκ τῆς γάγγραινας αὐτῆς ἐθεράπευσε τὸ Γένος διὰ τολμηροτάτης ἐγχειρητικῆς ἐπεμβάσεως ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ ὁποῖος, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, εἶχε φοβηθῆ τὸν κίνδυνον τοῦ προσκυνήματος περισσότερον ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους κινδύνους (Δράμαλη, Ἰμβραήμ κλπ.). Μόνος, ἀβοήθητος ἀπὸ Κυβέρνησιν καὶ Προεστούς, καὶ μὲ τὸ σύνθημα «τσεκούρι καὶ φωτιά στοὺς προσκυνημένους» ἔσωσε τὸ Γένος ἀπὸ τὴν μορφήν αὐτὴν τῆς πανώλους. Οἱ ὀλίγοι ἀμετανόητοι ἐτιμωρήθησαν σκληρῶς πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν ἄλλων. Οἱ ἀμφιρρέποντες καὶ οἱ ἀγωνιῶντες συνεσπειρώθησαν γύρω του ὡς ναυαγοὶ περὶ σωσίβιον. Καὶ ἡ γάγγραινα ἀπεσοβήθη.

Εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἀπὸ ὅλας τὰς ὑπηρεσίας πὺν προσέφερον ὁ Γένος τοῦ Μοριά, καὶ τὴν προσέφερον εἰς τὴν πλέον ἐπικίνδυνον φάσιν τῆς Ἐπαναστάσεως.

Πῶς τὰ μνημονεύσῃ τις ἐνταῦθα, ὅτι εἰς τὰς ἐπανεπιλημμένας δραματικὰς ἀναφορὰς του πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, τὰ τὸν ἐπισχύσων μὲ τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια διὰ τοὺς ἄνδρας του, δὲν τοῦ ἐδόθη, ὅχι ἐπίσχυσις, ἀλλ' οὔτε κἂν ἀπάντησις. Καὶ τοὺς ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «τὸν ἐπισιτισμὸν τῶν στρατιωτῶν, ἔστω, τὸν ἐξασφαλίζω ἀρπάζων τὸ ψωμὶ τοῦ φτωχοῦ ἀπὸ τὸ στόμα του· μὰ μαπαροῦτι ἀπὸ ποῦ τὰ πάρω;» Οὔτε ἀπάντησις κἂν!

Καὶ ὅμως τὸν ἴδιον καιρὸν οἱ τότε κυβερνῶντες ἔστελλον καὶ τρόφιμα καὶ χρήματα καὶ πολεμοφόδια εἰς τοὺς εὐπατρίδας τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ὁποῖοι μετῆρχοντο πᾶν μέσον διὰ τὰ κατασκευοφαντήσων τὸν Κολοκοτρώνην καὶ τὰ ματαιώσων τὰς ἐπιτυχίας του. Εἰς ἐπανεπιλημμένας μάλιστα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἀναφορὰς τῶν ἰσχυρίζοντο, ὅτι αὐτοὶ ἦσαν εἰς θέσιν «τὰ πείσων τοὺς προσκυνημένους τὰ γυρίσων σὴν Ἐπανάστασιν, γιατί ἦσαν ἀνθρώποι δικοὶ των», καὶ ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὰς καταστροφὰς καὶ τὰς βιαιοπραγίας «τὰ ἀποτοურκίση τὸν κόσμον». Καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε τὰ ἀπομακρυνθῆ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ «τὰ οἰκόπεδά των», δηλ. ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας των. Κατώρθωσαν τέλος μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ συγκροτηθῆ ἐπιτροπή, ἡ ὁποία τὰ

δικάση τὸν Κολοκοτρώνην διὰ τὸ ἔγκλημά του αὐτό, νὰ σώσῃ δηλ. τὸ Γένος ἄνευ αὐτῶν!!

Ὁ Γέρος, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τοὺς «Ἑλληνάδες» του, ἀναζητεῖ στήριγμα εἰς ξένον, τὸν Ἀρχιστράτηγον Τζώρτζ, ὅστις ἀηδιασμένος καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν νοοτροπίαν τῶν κυβερνώντων γράφει εἰς μίαν ἐκ τῶν πρὸς Κολοκοτρώνην ἐπιστολῶν του μεταξὺ ἄλλων: «... Αὐτὴ δὲν εἶναι Κυβέρνησις, εἶναι μία κοινὴ πατρίδα ἀξία τῆς κοινῆς περιφρονήσεως... Πόσα δὲν ἔχω ὑποφέρει ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ὡς Ἀρχιστράτηγος καὶ ὡς ἄνθρωπος...».

*

Αὐτὰ ἐν ὀλίγοις εἶναι τὰ ἐκ τῶν παθημάτων τοῦ ἐπταετοῦς Ἀγῶνος αὐτομάτως συναγόμενα μαθήματα ἢ διδάγματα. Ὁ ὑπερτροφικὸς τοπικιστικὸς ἐγωισμὸς τῶν κατὰ τόπους Εὐπατριδῶν ἐπεσώρευσε τὰ τόσα παθήματα καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν συναγόμενα διδάγματα ἀναπηδοῦν ἀφ' ἑαυτῶν.

Τὴν πραγματικὴν στρατιωτικὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἀγῶνος τὴν ταυτίζομεν πρὸς τὸν Λαόν, διότι ἐξ αὐτοῦ προῆλθεν, εἰς αὐτὸν περιορίσθη, καὶ αὐτὸν ἐπροστάτευσεν. Εὐπατρίδαι — πραγματικοὶ στρατιωτικοὶ ἡγέται — εἶναι ἐξαιρέσεις. Οἱ ἄλλοι εἶναι οἱ αὐτοχειροτόνητοι «Ἀρχηγοὶ καὶ Ἀρχιστράτηγοι», οἱ χάρινοι, οἱ οὐδέποτε ἐπιτυχῶς πολεμήσαντες, οἱ ἐπιδιώκοντες νὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τοὺς Κλεφτοκαπεταναίους τὸ μονοπώλιον τῶν πολεμικῶν διαφορῶν.

Οἱ Κλεφτοαρματολοὶ — ἢ Κλεφτουριὰ — ἦσαν παιδιὰ τοῦ λαοῦ. Ὅλοι ἀνεξαιρέτως. Καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι τόσον εὐνόητος, ὥστε νὰ μὴ αἰσθάνεται κανεὶς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀφιερῶσῃ δι' αὐτὴν καὶ μίαν ἔστω φράσιν.

Ἐκτοτε ἡ ἱστορία — *mutatis mutandis* — ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὐτή. Μὲ τὰ ἴδια αἴτια, μὲ τὰ ἴδια ἀποτελέσματα. Τὰ ἐζήσαμεν, δυστυχῶς, ἀλλὰ δὲν εἶναι νοητὸν εἰς ἓνα πανηγυρικὸν νὰ ἀναξέωνται πληγαί. Ἡ νομοθεσία μάλιστα τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων — ἔργον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου σφυρηλατηθὲν ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς Πνυκός — προέβλεπε κυρώσεις ἐπιβαλλομένας ἐπὶ τοῦ ἀναξέοντος τοιαύτας πληγὰς. Καὶ ἡμεῖς ἐδουλώθημεν. Πολλοὶ Ἰμπραήμηδες ἠρήμωσαν τὴν χώραν. Πολλοὶ καὶ οἱ σύγχρονοι Κλεφτοαρματο-

λοιί. Καὶ εὐάριθμοι οἱ σύγχρονοι «προσκυνημένοι» ὑπὸ οἰανδήποτε μορφῆν. Καὶ λάθη ἐγένοντο πολλά. Ἄλλ' οὔτε ὁ χρόνος οὔτε ὁ τόπος ἐπιτρέπουν κρισεῖς ἐπὶ τοῦ ἀμέσου παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος.

Ὀλίγας ὅμως ὑποθήκας διὰ τὴν ἡγεσίαν τοῦ μέλλοντος δικαιούται ὁ ὀμιλῶν νὰ προσθέσῃ (ὡς τὸ κύκνειον ἄσμά του) ἐν συνεχείᾳ τῆς ὑπερτεσσαρακονταετοῦς προσπαθείας του, τῆς ἀποβλεψάσης πάντοτε εἰς τὴν διάπλασιν ἡγετικῶν χαρακτήρων κατὰ κύριον λόγον.

Ἡ ἡγεσία ἐνὸς τόπου—ἢ πάσης φύσεως ἡγεσία: πολιτική, πνευματική, οικονομική, κοινωνική, καὶ γενικῶς οἰασθήποτε ἀποχρώσεως—ἔχει μεγάλας εὐθύνas ἐναντι τῆς χώρας της. Ἐννοῶ δὲ τὴν ἡγεσίαν ἐν τῇ εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ, οὐ μόνον τὴν ἔνεργείᾳ ἡγεσίαν ἀλλὰ καὶ τὴν ἑδνάμει. Εἰς τὴν δευτέραν κατατάσσω, καὶ θεωρῶ ἐπομένως ἡγέτας, ἀπαξάπαντας τοὺς σπουδαστὰς τῶν ἀνωτέρων καὶ ἀνωτάτων Σχολῶν, θεωρητικῶν καὶ θετικῶν. Καὶ εἶναι οἱ ἡγέται ὑπεύθυνοι διὰ τὸν Λαόν, ὅπως ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὸ ὑπόλοιπον σῶμα καὶ τοὺς πόδας. Ἡ ἡγεσία εἶναι ἡ κεφαλὴ (ἢ ἔδρα τῆς διανοήσεως καὶ τῶν κυριωτέρων αἰσθησεων) Ὁ Λαὸς εἶναι οἱ πόδες καὶ ὁ κορμὸς. Καὶ ὅπως δὲν σφίζεται ἡ κεφαλὴ, ὅταν ὁ κορμὸς καὶ τὰ κάτω ἄκρα καταρρέουσιν, οὕτω καὶ ἡ ἡγεσία ἐνὸς τόπου συγκαταπίπτει μετὰ τοῦ λαοῦ τοῦ τόπου. Αἱ τύχαι ἐπομένως ἡγεσίας καὶ λαοῦ εἶναι ἀλληλένδετοι καὶ συμβαδίζουσιν.

Ἐπομένως οἱ ἡγέται καὶ χάριν τοῦ ἑαυτοῦ των ἀκόμη πρέπει νὰ ἐνδιαφέρωνται διὰ τὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ. Καὶ μόνον μωρία καὶ τύφλωσις εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπαγορεύσουν ἀντίθετον διαγωγὴν.

Ἐὰν τὰ τόσα καὶ τόσα παθήματα δὲν γίνονται μαθήματα, τότε δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ ἀναφωνήσωμεν τὸ «μωραίνει Κύριος ὃν βούλεται ἀπολέσαι».

Σήμερον τὰ πράγματα εἶναι ἀπείρως δυσκολώτερα ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην ἐποχὴν. Τὸ δένδρον τῆς Ἐλευθερίας δὲν κινδυνεύει μόνον νὰ ἐκριζωθῇ ἀπὸ τὰς ἔξωθεν ἐπιπιπτούσας ἐπάνω του σφοδρὰς ἀνεμολυέλλας, ἀλλὰ κινδυνεύει καὶ ἀπὸ ἐσωτερικὴν διάβρωσιν, νὰ σαρακοφαρωθῇ δηλ. ἀπὸ τὰ σκουλήκια ποὺ κυκλοφοροῦν μέσα ἀπὸ τὸν φλοιὸν καὶ ἀφανῆ κατατρῶγουν τοὺς

ιστούς του, ὅποτε σωριάζεται εἰς τὴν πρώτην ἰσχυρὰν προὴν ἀνέμου.

Οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ σήμερον εὐκόλα γίνονται σάρακες τοῦ δένδρου τοῦ Ἑθνους, ὅταν οἱ ἡγέται του δὲν εἶναι ὑποδείγματα ἀνθρώπου καὶ κυττάζουν ἀσυγκίνητοι τὴν λαϊκὴν δυστυχίαν. Καὶ ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ἡγέτας θεωροῦμεν ὄχι μόνον τοὺς πολιτικούς ἡγέτας, ἀλλὰ πάντας τοὺς εὐρισκομένους ἐπὶ κεφαλῆς ὄλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς τοῦ Ἑθνους. Ὅλοι αὐτοὶ δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι πράγματι ἄφογοι, ἀλλὰ καὶ νὰ φαίνονται ἄφογοι (ὅπως ἡ σύζυγος τοῦ Καίσαρος).

Πρέπει ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων νὰ διαπλάσσονται ὑποδείγματα ἀνθρωπισμοῦ, ὄχι μὲ δικαιώματα μόνον, ἀλλὰ καὶ μὲ καθήκοντα, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὁποίων πρέπει αὐτοὶ πρῶτοι νὰ διδάσκουν διὰ τοῦ παραδείγματός των. Εἶναι κολοσσιαία καὶ ἀπροσμέτρητος ἡ εὐθύνη τῆς Ἑθνικῆς Παιδείας ἔναντι τοῦ Ἑθνους.

Ὅταν ἕκαστος ἐξ ἡμῶν τῶν παντοειδῶν ἡγετῶν καταστρώσῃ ἓνα πίνακα τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὴν Πατρίδα, πρὸς τὸν συνάνθρωπόν του, πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, καὶ κάμῃ ἓνα αὐτοέλεγχον, μίαν αὐτοκριτικὴν, ποῦ θὰ καταλήξῃ ἄρά γε; εἰς αἰσιοδοξίαν ἢ εἰς ἀπαισιοδοξίαν;

Εἰς τὸν σημερινὸν πανηγυρικὸν δὲν θὰ δώσωμεν ἀπάντησιν. Δὲν πρέπει νὰ δώσωμεν. Τὸ τῆς λαϊκῆς ἄλλως τε θυμοσοφίας «οἱ παρόντες ἐξαιροῦνται» τροποποιεῖται κατ' ἐπέκτασιν εἰς τὸ «ἡ παροῦσα γενεὰ ἐξαιρεῖται». Δὲν πρόκειται ἄλλως τε περὶ ἡμῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἡγετῶν τοῦ μέλλοντος, τοὺς ὁποίους ὁμως πρέπει ἡμεῖς νὰ παρασκευάσωμεν.

Τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι οἱ σημερινοὶ ἡγέται τῆς ὅλης ζωῆς τῆς χώρας δὲν εἶναι εἰς τὸ ὕψος των. Ἀλλὰ σημαίνει, ὅτι, καὶ ἂν εἶναι, εἶναι μᾶλλον «κατὰ τύχη» καὶ οὐχὶ «κατὰ λόγον». Καὶ αὐτὸ μᾶς ἀνησυχεῖ. Πρέπει νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὸ μέλλον τῆς Πατρίδος μας. Καὶ θὰ τὸ ἐξασφαλίσωμεν μόνον ἐὰν ἐξασφαλίσωμεν καλοὺς ἡγέτας. Εἶναι ὀρθοτάτη ἡ λαϊκὴ παροιμία «τὸ ψάρι βρωμαίει ἀπὸ τὸ κεφάλι». Αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν πλέον περιορισμένην δημοσίαν ἢ καὶ ἰδιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Πρέπει νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ συνήθως λεγόμενον «ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν» καὶ νὰ παύσῃ ἀκουόμενον τὸ ἀντίθετον.

Δὲν εἶναι νοητὸν νὰ ἔχωμεν φροντίση διὰ τὰ τεκμήρια τῆς διανοητικῆς καταστάσεως καὶ ἐξελίξεως ὄλων τῶν ἐλληνοπαίδων καὶ νὰ μὴ ἔχωμεν στοιχεῖα τῆς ποιότητος τοῦ ἤθους των, τῆς ψυχῆς των. Διὰ πάντα Ἕλληνα διασφύζονται οἱ βαθμοὶ τῆς προόδου του ἀπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μέχρι τῆς ἡμέρας τοῦ τέρατος τῶν σπουδῶν του, ἐνῶ διὰ τὸν ψυχικὸν του κόσμον ἀρκοῦμεθα εἰς τὸ συμβατικὸν ἐκεῖνο «διαγωγὴ κοσμιωτάτη». Ζηγίζομεν καὶ καταμετροῦμεν σχολαστικῶς τὸν «παπαγαλισμὸν», καὶ διὰ τὸ ἦθος εἴμεθα ἐλαστικώτατοι, εἴμεθα ἀδιάφοροι.

Τηροῦμεν φύλλα ποιότητος τῶν Στρατιωτικῶν π.χ., τῶν Ἐκπαιδευτικῶν, τῶν Δικαστικῶν κ.ἄ. ὑπαλλήλων χωρὶς νὰ ἔχη ληφθῆ καμμία πρόνοια περὶ τοῦ ἂν ἦσαν οἱ ἐνδεδειγμένοι διὰ τὴν ἀποστολὴν αὐτήν.

Θὰ πρέπει πᾶς γονεὺς πὺν προορίζει τὸν βλαστὸν του δι' ἡγετικὸν ρόλον—ἐπομένως ὅλοι οἱ Ἕλληνες γονεῖς, διότι ὅλοι ἔχουν τὴν φιλοδοξίαν αὐτήν—νὰ γνωρίζουν, ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς εἰς τὸ σχολεῖον ἀποστολῆς του τίθενται ὑπὸ παρατήρησιν, τόσον ὁ μαθητὴς ὅσον καὶ οἱ γονεῖς. Ὅτι κάποια ἀνωτάτη Κρατικὴ Ἀρχὴ εἶναι ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν τήρησιν καὶ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν φύλλων αὐτῶν ποιότητος.

Ὅταν τοῦτο καθιερωθῆ καὶ συνειδητοποιηθῆ ὑπὸ πάντων, τότε (διὰ νὰ περιορισθῶ εἰς ἓν μόνον παράδειγμα, ἀναφερόμενον εἰς τὰς στρατιωτικὰς πρὸς τὴν Πατρίδα ὑποχρεώσεις) οὐδεὶς πατὴρ θὰ φροντίση, καὶ οὐδεὶς στρατεύσιμος υἱὸς θὰ δεχθῆ, νὰ καταβληθῶν φροντίδες διὰ νὰ εὐρεθῆ τρόπος ἀποφυγῆς τῆς στρατεύσεως διὰ διαφόρων ἐλιγμῶν, ἔστω καὶ νομοτύπων, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ νέοι τῶν λαϊκῶν τάξεων στρατεύονται ἀνεξαιρέτως. Ὁ λαὸς εἶναι πολὺ εὐθικτος εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ τῆς φοροδιαφυγῆς τοῦ αἵματος ἐν καιρῷ πολέμου. Τὸ παιδὶ τοῦ λαοῦ, ὁ συχνὰ μόνος προστάτης πατρικῆς καὶ ἀτομικῆς οἰκογενείας, στρατεύεται καὶ χύνει τὸ αἷμά του, καὶ ἢ δὲν γυρίζει καθόλου ἢ γυρίζει ἀνάπηρος, σακάτης. Καὶ τὸ παιδὶ τῆς ἡγέτιδος τάξεως τὸν ἴδιον καιρὸν κατασπαταλᾷ τὸ πατρικὸν χρῆμα εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὑπὸ διάφορα προσχήματα. Καὶ ὅταν γυρίσῃ (καὶ συνήθως γυρίζει μετὰ τὸν πόλεμον), ἐξαγοράζει τὰς στρατιωτικὰς του ὑποχρεώσεις. Ὁ ἓνας δίνει τὸ αἷμά του, ὁ ἄλλος τὸ χρῆμά του. Καὶ ὁμῶς θεωροῦνται καὶ οἱ δύο

ἔχοντες ἴσα δικαιώματα ἐπὶ μιᾷ θέσεως ἢ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον θὰ ζητήσουν ἐνδεχομένως ἀμφοτέρω. Διότι ἡ διαγωγή τοῦ δευτέρου δὲν σιγματίζεται.

Ἔοια αὐτὰ θὰ ἀποφεύγονται, ὅταν ὁ ἀποβλέπων εἰς ἡγετικά ἐπίπεδα θὰ γνωρίζῃ, ὅτι τὸ φύλλον στρατολογικοῦ μητροῦ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ τοῦ φράξῃ τὸν δρόμον τῶν φιλοδοξιῶν του.

Καὶ εἶναι βεβαίως πολλὰ τὰ «κακῶς κείμενα», ἀλλὰ δὲν εἶναι θέμα πανηγυρικοῦ ἢ ἐπισήμανσός των καὶ ἡ ὑπόδειξις τῶν μέσων τῆς μετατροπῆς των εἰς «καλῶς κείμενα»!

*

Παρὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ εἴμεθα μεμψίμοιροι οὔτε ἀπαισιόδοξοι. Τὰ βήματά μας πρὸς τὴν πρόοδον εἶναι σταθερά, χωρὶς νὰ εἶναι βραδέα. Τοῦναντίον εἶναι ἀλματικά. Ἐν μέσῳ παγκοσμίων συμφορῶν καὶ τῆς ἐκ τούτων προκληθείσης συγχύσεως ἐκρατήσαμεν τὴν μόνην ὀρθὴν πορείαν, τὴν μόνην ἠθικῶς ἐπιβεβλημένην, ἀδιαφορήσαντες διὰ τὰ ἐρείπια. Ἐδείξαμεν εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅτι εἴμεθα μικροὶ τὸ δέμας ἀλλὰ μεγάλοι τὴν ψυχὴν. Καὶ ἐπεβλήθημεν εἰς τὴν παγκόσμιον συνείδησιν. Ἐχθροὶ καὶ φίλοι μᾶς ἐθαύμασαν, μᾶς ἐφθόνησαν, ἀλλ' οὐδεὶς μᾶς περιεφρόνησεν. Μᾶς ἠδίκησαν, ἀλλ' οὐδένα ἠδικήσαμεν. Ἐχομεν ἡσυχον τὴν συνείδησιν καὶ ἀπροσμέτρητον τὴν αὐτοπεποίθησιν.

Ἄσταν οἱ ἄλλοι λαοὶ ἐσυνθηκολόγησαν μὲ τοὺς ἐχθρούς των καὶ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἐπούλωσιν τῶν πληγῶν των καὶ τὴν ἀνασυγκρότησίν των, ἡμεῖς ἐσυνεχίσαμεν τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν. Καὶ ἐξήλθομεν ἐκ τοῦ συμμοριτοπολέμου ψυχικὰ καὶ σωματικὰ ῥάκη, βουτηγμένοι εἰς τὰ δάκρυα καὶ εἰς τὸ αἷμα. Καὶ μέσα σὲ λίγα χρόνια ἀνεγεννήθημεν ὅπως ὁ φοῖνιξ ἀπὸ τὴν τέφραν του.

Καὶ ὅταν ἀντικρῶζωμεν τὰ συντελεσθέντα ἔργα καὶ ἀναλογιζόμεθα τὰ συντελεσθησόμενα, ἡ ἔθνικὴ μας ὑπερηφάνεια καὶ ἡ αὐτοπεποίθησις ὑψοῦνται μέχρις οὐρανοῦ.

Ζωηρὸς τόνος δημιουργίας καὶ ἀναδημιουργίας φαίνεται διέπων ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς.

Παρακολουθεῖ καὶ ἡ Ἑλλάς, ὅσον τῆς τὸ ἐπιτρέπουν αἱ ἀσθενεῖς τῆς δυνάμεις, τὴν καμπὴν τῆς παγκοσμίου ζωῆς, τὴν ἀρξαμένην εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ αἰῶνός μας. Ἡ προβλεπομένη ἀλλαγὴ εἶναι ἀσύλληπτος καὶ προκαλεῖ δέος. Ὁ ἄνθρωπος τείνει νὰ καταστῇ παντοδύναμος, ὅπως ὁ Θεός. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ του αὐτῇ ἔγκειται ὁ κίνδυνος τῆς πανωλεθρίας του.

Ὁ κόσμος ἔχει ὑποστῆ τὸν ἴλιγγον τῆς δυνάμεως τῆς ὕλης καὶ παραμελεῖ τὴν καλλιέργειαν τῆς ψυχῆς. Εὐτυχῶς ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἀποτελοῦμεν ἐν τῷ σημεῖῳ τούτῳ ἐξαιρέσιν. Καλλιεργοῦμεν παραλλήλως πνεῦμα καὶ ψυχὴν. Καὶ εἶναι ἡ ψυχὴ ἡ μόνη δύναμις ποὺ ἠμπορεῖ νὰ ἀποσοβήσῃ τὴν ὀλεθρίαν χρῆσιν τῶν κατακτήσεων τοῦ πνεύματος. Ἐὰν ἡ ψυχὴ νεκρωθῇ, τὸ πᾶν ἀπώλετο.

Ἐχομεν πεποίθησιν, ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ παρασυρθῇ εἰς τὸν ἀνοικτίρμονα δρόμον τῆς ὕλης, ἀλλὰ θὰ συγκρατηθῇ εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος καὶ τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς ψυχῆς.

Ἀλλ' ὁμολογοῦμεν, ὅτι αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην μιᾶς συνεχοῦς προσευχῆς τῆς Ἀνθρωπότητας πρὸς τὸν Θεόν. Διότι μόνον τὸ θεῖον ἔχει τὴν δύναμιν νὰ φωτίσῃ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ τὴν σώσῃ ἀπὸ τὴν αὐτοκαταστροφὴν.

Πάντως, ὅ,τι καὶ ἂν συμβῇ, ἡ Ἑλλάς, ποὺ ἐδίδαξε τὸν κόσμον πῶς πρέπει νὰ ζῆ, θὰ τὸν διδάξῃ διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν καὶ τὸ πῶς πρέπει νὰ πεθαίνῃ.